

Arcadi Navarro i Cuartiellas

sense *f*ronteres

Contra Natura

L'essència
conflictiva del
món viu

LA NATURA IDEAL.
EL PROBLEMA DEL BIOCENTRISME

Diners de tort fan veritat,
e de jutge fan advocat;
savi fan tornar l'hom orat,
pus que d'ells haja.
Diners fan bé, diners fan mal,
diners fan l'home infernal
e fan-lo sant celestial,
segons que els usa.
Diners fan bregues e remors,
e vituperis e honors,
e fan cantar preïcadors:
Beati quorum.
Diners alegren los infants
e fan cantar los capellans
e los frares carmelitans
a les grans festes.
Diners, magres fan tornar gords,
e tornen lledesmes los bords.
Si diràs «jas» a hòmens sords,
tantost se giren.
Diners tornen los malalts sans;
moros, jueus e crestians,
lleixant a Déu e tots los sants,
diners adoren.

Diners fan vui al món lo joc,
e fan honor a molt badoc;
a qui diu «no» fan-li dir «hoc».
Vejats miracle!
Diners, doncs, vulles aplegar.
Si els pots haver no els lleixes anar;
si molts n'hauràs poràs tornar
papa de Roma.

«Elogi dels diners»

ANSELM TURMEDA (1352/55 - 1425)

El poema *Elogi dels diners*, d'Anselm Turmeda, al qual en Raimon ha afegit una escaient melodia, desperta en gairebé tothom una singular sensació d'assentiment. Encara que la música soni en el DVD d'un Mercedes 4x4 mentre el seu propietari es dirigeix al carrer comercial més selecte de la ciutat per passar-hi una tarda de compres, és fàcil que aquesta persona arribi a sentir-se identificada amb una denúncia tan punyent del consumisme, el monetarisme i els poders fàctics antidemocràtics que dominen el món. Potser arraconarà aquests sentiments tan bon punt hagi aparcat el cotxe, però tanmateix és possible que la música l'animi a participar en alguna manifestació antiglobalització o en alguna campanya contra les tenebroses conspiracions del capitalisme internacional. Tant si el propietari de l'auto de luxe emprèn alguna acció com si no, rarament es parerà a pensar si la seva inspiració ha estat errònia. I ho ha estat.

Fra Anselm Turmeda no es queixava pas dels diners pels mateixos motius que nosaltres. Per a ell, els diners no eren l'instrument insuperable que a voltes usen els poderosos per

oprimir els febles, sinó just el contrari. En plena crisi del món medieval, els artesans i comerciants amenaçaven amb llurs diners el poder de la noblesa i el clergat. Els diners els servien per vestir amb luxe i gaudir de les menges més cobejades; per construir-se grans palaus; per contractar els seus propis servents i per guanyar-se el favor dels reis, a qui feien de banquers. Els diners, en definitiva, servien als plebeus per a comprar una llibertat que per naixença no els pertocava. Emancipats dels seus amos i capaços fins i tot d'influir en l'elecció del papa, les persones a qui anava dirigida la crítica de fra Anselm van esdevenir uns dels principals protagonistes del Renaixement.

A cada època corresponen unes idees, una cosmovisió, uns mites. El poder d'aquesta mena d'il·lusions col·lectives és tan gran que passem automàticament pel sedàs de les nostres preconcepcions tot allò que percebem o pensem. Així és com podem, per exemple, interpretar malament un poema que, fent ús d'uns arguments que mai no compartiríem, critica una realitat que ens és estranya. Podríem dir, però, que és obvi que la manera de veure el món d'un poeta dels segles XIV i XV era força menys objectiva que la nostra. Potser és cert. Avui ens resulta fàcil adonar-nos que els coetanis d'Anselm Turmeda eren sotmesos a un rentat de cervell quotidià. La presència aclaparadora de l'Església i la seva justificació del poder establert basant-se en els designis divins feia que abstraccions mítiques com ara l'infern o el cel semblessin ben reals. La població era contínuament exposada a imatges, símbols, pregàries i càntics que confirmaven i reforçaven idees que, independentment de la seva validesa, servien per a mantenir l'*statu quo*.

Ara bé, les mateixes eines intel·lectuals que ens permeten analitzar la cosmovisió medieval i, si escau, destriar-ne els errors, ens condueixen a una qüestió delicada. Som nosaltres mateixos víctimes d'alguna il·lusió errònia? Són fonamentalment equivocades algunes de les nostres idees bàsiques sobre el món? La resposta ràpida i innocent es «no». A nosaltres no ens bombardegen contínuament amb missatges reiteratius destinats a manipular la nostra opinió. O sí? Una resposta més reflexiva potser no sigui tan tranquil·litzadora. De fet, quan fullegem diaris, escoltem la ràdio, naveguem per Internet, passegem davant dels prestatges d'un supermercat tot triant quin iogurt comprar, o bé fem zàping asseguts davant el televisor; ens sotmetem a un amable i voluntari rentat de cervell. Sóc del parer que aquest bombardeig d'idees té grans efectes sobre la nostra cosmovisió i ens facilita instal·lar-nos en la complaença i el pensament únic. Potser l'única diferència important respecte a l'època de fra Anselm és que hi ha més diversitat de *pensaments únics*, però en realitat cadascun d'ells és mantingut i reforçat per mitjà de petits i constants rentats de cervell. No costa gaire veure'n exemples: des de les modes passatgeres en què tothom vesteix igual, va als mateixos restaurants o compra el mateix llibre; fins a les eleccions, en què la majoria de votants exerceixen el seu dret guiats per emocions o impressions preconcebudes que els polítics s'encarreguen de reforçar durant les campanyes. De fet, rebem una quantitat tal de missatges simultanis que examinar-los tots és un objectiu massa ambiciós. És feina dels sociòlegs fer un estudi exhaustiu dels orígens i justificació del variat assortiment d'apriorismes ideològics

i d'idees-consens que, equivocades o certes, importants o irrelevantes, dominen les societats modernes (com ara la curiosa creença en l'homeopatia, la fèrria imposició legal de l'igualitarisme entre els sexes, la fe cega en la democràcia representativa, el respecte als hàbits més absurds sempre que es practiquin en nom d'alguna religió, o el convenciment absolut d'alguns fans que Elvis és viu). Potser en el futur elaborar el catàleg dels nostres prejudicis serà feina dels historiadors. Per a mi i per a aquest llibre ja serà prou feina centrar-me en un sol d'aquests mites: l'antropomorfització, idealització, mitificació i sacralització de la natura. Un tipus de mite al qual d'ara endavant, i per a ser breu, anomenaré *biocentrisme*.¹ Ja fóra prou satisfactori contribuir a endreçar la nostra visió del món en un aspecte potser restringit, però ben significatiu.

Avui en dia el biocentrisme és present en anuncis, tele-notícies, llibres, documentals o en el nom mateix de certs productes comercials que fan un ús sistemàtic de conceptes com ara *natural*, *ecològic*, *equilibrat*, *orgànic* o *sostenible*. La ubiqüitat d'aquestes paraules, de la qual tots veiem exemples a diari, és mostra (i, en part, causa) del profund arrelament que a la nostra societat tenen determinades idees sobre el món natural, entès sobretot com el món biològic o el conjunt de tots els éssers vius del planeta. Idees que, en el seu format més simplista, s'expressen en frases fetes com «la mare natura», «l'harmonia natural», «la natura és sàvia» o bé «allò que és natural és bo». Tots, en una o altra mesura, acceptem

1. Sí, *biocentrisme* és un mot lleig, però *naturocentrisme*, *ecofanatisme*, *naturofilia* o *papanatisme naturofil* no són gaire millors.

aquestes idees fins al punt d'estar majoritàriament convençuts que «cal retrobar l'equilibri natural» i estar disposats, si més no com a ideal romàntic, a «tornar a la natura» a tanta velocitat com ens permetin les nostres xiruques o les nostres ecològiques bicicletes.

La saviesa, harmonia, equilibri i bondat atribuïdes a la natura com a característiques intrínseques constitueixen una de les crosses en què més sovint recolzem el nostre pensament. No es tracta tan sols d'inofensius recursos lingüístics, com ara parlar de l'hora en què «surt el Sol», quan de fet sabem que aquest astre, estrictament parlant, ni surt, ni es pon. Si els efectes que aquestes idees tenen sobre el nostre pensament fossin tan limitats com els d'una simple forma de parlar tan sols generarien anècdotes insignificants. És probable, per exemple, que qui hagi tingut ocasió de comparar tomàquets de pagès, madurats a la mata, amb tomàquets cultivats industrialment, regularment sulfatats i mantinguts llargues temporades en grans naus frigorífiques on no poden madurar, sinó tot just començar a podrir-se, hagi alabat l'aroma i el gust dels primers dient que són «més naturals» o que «no tenen químiques». Això és un simple recurs del llenguatge. Tant els uns com els altres tomàquets són naturals. Parlar de si és correcte dir que «no és natural» afegir pesticides als sembrats o guardar els tomàquets en cambres frigorífiques és practicar un nominalisme irrellevant. El que importa és conèixer els potencials efectes dels pesticides i no el seu estatus de «*naturalitat*». El biocentrisme no és quelcom tan senzill com una manera d'expressar-se.

Tampoc no es tracta d'al·legories morals a l'estil de les faules d'Isop. Els protagonistes animals de les faules clàssi-

ques són simples, encara que enginyoses, personificacions i les situacions amb què es troben tenen paral·lelismes diàfans amb els afers humans. Lluny de cap mena de maniqueisme o de contraposició humanitat-natura, totes les actituds morals humanes troben en les faules algun personatge que les encarni. Ni tan sols succeeix que les actituds catalogables com a bones siguin sempre recompensades. Si el missatge de la faula és, per exemple, una exhortació a la prudència, és comú que la maldat, l'egoisme o l'engany triomfin finalment.

Dissortadament, els nostres prejudicis sobre la natura tenen conseqüències de més importància que no pas aquestes. Més enllà d'al·legories, metàfores literàries o maneres d'expressar-se, la bondat, harmonia i saviesa de la mare natura han esdevingut llocs comuns dels quals, en la lògica implacable de la correcció política, ja ningú gosa dubtar. Aquesta injustificada atribució de qualitats humanes positives a la natura determina les nostres accions en àmbits insospitats. Per començar, les nostres dèries sobre la benigna i saludable natura són l'argument publicitari principal per comprar l'extravagant infinitat de productes *bio* que poblen els supermercats o per somiar cotxes elèctrics. Però el problema va molt més enllà i pot arribar a extrems força preocupants. Els nostres mítics prejudicis difonen el debat científic quan defensem o ataquem teories com Gaia² o quan parlem de certes pràctiques mèdiques tradicionals mal anomenades *teràpies alternatives*. Les

2. La popular i poderosa idea d'en J. P. Lovelock que la Terra és un organisme vivent i autoregulat.

obsessions biocentristes intervenen en política, quan ens manifestem sobre el transvasament entre conques fluvials o sobre els tractats per a la reducció en l'emissió de gasos hivernacle. La idealització de la mare natura arriba a envair la gastronomia, quan ens neguem a consumir productes transgènics, o l'ètica (i l'estètica) quan anem a la platja despullats. En tots aquests aspectes de la nostra vida, els mites amb què sacralitzem la mare natura generen enceses opinions automàtiques que, encertades o no, adoptem de manera acrítica i que serveixen per a justificar determinades actituds personals o fins i tot per a legitimar mesures econòmiques, socials i polítiques.

La mitificació biocèntrica de la natura ha arrelat a les nostres ments amb força i profunditat gairebé religioses. Aquesta ideologia pot prendre formes extremes (com el terrorisme en defensa dels drets dels animals o en contra de la construcció de carreteres) o més suaus (com la participació en manifestacions a favor de les energies renovables), però sigui quin sigui el seu contingut exacte, el biocentrisme ens ofereix la visió d'una humanitat alienada pel seu distanciament de la mare natura. Talment com una filla desagradada, la humanitat, primer, ignora els savis consells de la mare per a, després, explotar-la, esclavitzar-la i, finalment, destruir-la. En comptes d'imitar els processos naturals i procurar un desenvolupament equilibrat i sostenible, la humanitat espreme fins al límit els recursos oferts generosament per la mare natura. En comptes d'usar sàviament els remeis que la mare natura posa a la seva disposició en una flora infinitament diversa, la humanitat assola la biodiversitat i afavoreix una medicina postissa i arrogant. En comptes de formar societats

harmòniques i sostenibles, com les que la mare natura ens mostra arreu, la humanitat s'entesta a organitzar-se en grups dins dels quals predominen els desequilibris socials i la injustícia. Grups que, a sobre, solen embarcar-se en estúpides guerres els uns contra els altres. En definitiva, segons aquest biocentrisme, la humanitat ha escollit un tipus de vida desequilibrat, inharmònic i condemnat al conflicte. Un tipus de vida antinatural.

Atès que es pot ser biocentrista des de qualsevol racó de l'ample espectre ideològic existent a les nostres societats, la sacralització de la natura i, per contraposició, la satanització dels humans, pot arribar a extrems ridículs i, a voltes, tràgics. Per exemple, en una orgullosament ignorant carta al director publicada en *La Vanguardia* el 16 d'agost de 2004, l'autor es permetia el luxe de pontificar: «Increment de l'esterilitat en les parelles, sida, càncer, homosexualitat... La natura sempre disposa de mecanismes de defensa per protegir-se de les espècies que proliferen en excés». Una visió suavitzada però no menys equivocada del biocentrisme la trobem en autors d'èxit com en Guido Mina di Sospiro. En les primeres pàgines del seu *best-seller The Story of Yew (Memorias de un árbol*, RBA Integral) ens obsequia amb una deliciosament errònia frase (posada en boca, per cert, d'un grill alienígena i saberut que alliçona un arbre): «[...] la natura tan sols desitja això: veure el cos lliure de malaltia i la ment en calma». Passades unes pàgines, trobem el contrapunt a l'amorosa benevolència de la mare natura en un poema sobre els humans que recita el bosc sencer. El poema es comenta sol, i no tan sols des d'un punt de vista biològic, sinó literari:

*L'home és malvat,
malvat, malvat;
l'home és malvat,
molt malvat.*

Si bé aquesta tendència biocèntrica a la mitificació de la natura ha crescut en les darreres dècades a causa, en part, que la biologia ha esdevingut la ciència de moda, no és pas un fenomen nou. Constitueix la continuació de la tradició clàssica de cercar lliçons pràctiques i, sobretot, morals en els fenòmens naturals. De fet, el costum d'usar la natura com a justificació de sistemes ètics o iniciatives polítiques és una constant històrica. En contrast, però, el contingut de les lliçons que se suposa que ens dona la mare natura ha experimentat enormes canvis en el temps. Tants canvis que hom diria que la mare natura s'ocupa d'assabentar-se de quines són les ideologies dominants en cada època per alimentar-les tot repetint-nos allò que creiem saber i que tant ens agrada sentir.

Durant segles (per exemple, en temps d'Anselm Turmeda) predominà en Occident la visió d'una natura perfecta que era la prova fefaent de l'existència i la omnipotència del Creador. Trencar l'ordre natural de les coses constituïa una terrible ofensa a Déu. Així doncs, quan es volia criminalitzar determinades accions (com ara les relacions homosexuals) se les titllava de ser pecaminoses i *contra natura*. Els seus practicants eren mereixedors de ser perseguits, ja que s'entregaven a un tipus de vida antinatural, diabòlic i allunyat per tant de la voluntat de Déu. Tot i que amb el temps van adoptar un format més amable, les idees sobre la perfecció de la Creació Divina encara eren dominants durant la il·lustració, amb

l'*Emile* de Jean-Jacques Rousseau insistint en el mite del bon salvatge corromput per la societat moderna.

Aquesta visió de la natura com una branca de la teologia (*teologia natural* en deien a les universitats) va trencar-se a mitjans del segle XIX gràcies a la teoria de l'evolució proposada per Charles Darwin. La revolució conceptual que va encetar-se aleshores és encara avui extraordinàriament fructífera. Ha possibilitat a generacions de científics fer passes de gegant en el coneixement de la natura i ha donat a la humanitat la capacitat d'actuar sobre el seu entorn en maneres prèviament inconcebibles. Més important que tots aquests avenços, però, és que les idees d'en Darwin i les seves derivacions han permès que la humanitat es reconegués a si mateixa com una altra espècie animal i reevalués la seva posició en l'Univers.

Tot i el gran poder de la biologia evolutiva per interpretar els fenòmens naturals, en el qual aprofundirem en els capítols següents, alguns dels conceptes centrals d'aquesta com ara la *lluita per l'existència* o la *selecció natural* no han tingut només efectes positius. Durant molt de temps van usar-se per justificar algunes de les polítiques més monstruoses de la història de la humanitat. Així, una interpretació simplista i errònia de les idees d'en Darwin, reduïdes per pensadors com Herbert Spencer a la *supervivència dels més aptes*, junt amb l'aplicació grollera d'aquestes idees als afers humans, va produir un desafortunat canvi en el contingut de les lliçons que els pensadors dominants atribuïen a la natura.

Sota el nom de *darwinisme social* s'agrupaven les idees d'una particular forma de biocentrisme que, com totes, oferia també la visió d'una humanitat alienada pel seu distància-

ment de la mare natura. Ara bé, les causes i conseqüències d'aquest distanciament eren ben diferents de les defenses pel biocentrisme actual. La humanitat, segons sostenien els darwinistes socials, havia estat des de sempre sotmesa a un procés evolutiu del qual sortien triomfants el més aptes. Aquests eren, òbviament, els que acumulaven més recursos (qui feia més diners era més apte, vaja). Els pobres, els malalts i els degenerats que apareixien a cada generació no eren competitiu en la lluita per l'existència i, per tant, eren sistemàticament eliminats per la selecció natural. Segons els defensors de darwinisme social, aquest procés, dur però just, explicava tant l'enorme progrés de l'home com la superioritat de la cultura occidental, molt més evolucionada que les cultures dels països colonitzats.

La gran preocupació dels darwinistes socials era que la misericòrdia i la compassió (minsos com eren els instruments de protecció social al final del segle XIX i el principi del XX) podien arribar a aturar aquest mecanisme. Si en comptes d'imitar els processos naturals i procurar l'eliminació dels menys aptes, es permetia que sobrevisquessin i es reproduïssin, la humanitat, indefectiblement, degeneraria. Si la natura era en essència feroçment competitiva, cruel i despietada, la humanitat, en apartar-se de les seves ensenyances i abraçar la caritat i la filantropia, escollia un tipus de vida antinatural.

Una de les conseqüències més famoses del darwinisme social va ser el moviment *eugenèsic*. Aquest corrent polític propugnava mesures de millora de l'espècie humana basades a estimular les persones aptes (sanes, socialment exitoses, riques) a tenir força fills mentre es descoratjava o directament

s'impedia que les persones *menys aptes* poguessin reproduir-se. Ens sorprendria saber la quantitat de governs que van decidir *tornar a la natura* i adoptar programes d'eugenèsia, aplicant lleis restrictives dels matrimonis, de la immigració i, fins i tot, programes d'esterilització o eutanàsia. La llista no tan sols inclou l'Alemanya nazi, sinó una gran diversitat de potències com la URSS, el Regne Unit o els Estats Units i, fins i tot, països generalment tan poc sospitosos com Suècia. De fet, la pràctica de l'esterilització no va aturar-se a la llegendària Suècia socialdemòcrata fins al 1976, després que més de 60.000 persones fossin forçosament privades de la possibilitat de tenir fills.

La fal·làcia naturalista que aquest tipus de biocentrisme ocult és evident. Si la competència descarnada fos l'única força motriu de l'evolució, fins i tot si la lluita per l'existència fos l'única explicació de l'estat actual de la vida a la Terra; la noció que els humans, en tant que organismes socials o ètics, hem de seguir-hi estant fidels seria injustificada. Allò que és o que ha estat no implica res sobre el que, des d'un punt de vista moral, ha de ser. Aquest tipus de fal·làcies naturalistes (la idea que si algú té, per exemple, una pulmonia és que l'ha de tenir) van ser denunciades per Hume més de dos segles abans que el darwinisme social tingués la seva apoteosi (irònicament, el clarivident llibre de Hume duia per títol *Dialogues Concerning Natural Religion* ('Diàlegs en relació a la religió natural').

No cal pensar gaire per veure que l'actual biocentrisme està afligit, en bona mesura, per una fal·làcia similar. Les disquisicions subjectives sobre l'equilibri, la bondat i l'harmonia naturals són en part intents de justificar aquest naturalisme.

Segons els biocentristes, allò que és (en el sentit filosòfic que existeix, succeeix) a la natura ha de ser també en els afers humans perquè allò que és a la natura és més just. O, dit d'una altra manera: «allò que és natural és bo».

L'estructura ideològica dels biocentrismes tolera aquest tipus de fal·làcies gràcies a tot un seguit de vicis intel·lectuals, el més comú dels quals és passar per alt l'evidència que no és consistent amb els prejudicis biocèntrics. Com va destacar el príncep rus i famós anarquista Piotr Kropotkin en el seu llibre *Mutual aid: a factor in evolution* ('Ajuda mútua: un factor en l'evolució'), els defensors del darwinisme social ignoraven els abundants casos de cooperació entre organismes que poden trobar-se al món natural (des dels insectes socials fins a casos de simbiosi entre espècies diferents). De la mateixa manera, els actualsampions del biocentrisme tendeixen a passar de puntetes sobre la multitud d'exemples disponibles de la crueltat, l'hostilitat i la conflictivitat de la natura, a què nosaltres donarem una breu mirada en el capítol 3.

Els biocentrismes, doncs, erren clarament en les formes, però que podem dir del seu fons ideològic? D'una banda, les idees del darwinisme social han estat desprestigiades per la història i pels avenços en l'estudi de l'evolució i ja cap persona ben informada no n'és adepte. D'altra banda, dissortadament, no podem dir el mateix del biocentrisme *progre* i *bonista* actual. Ja hem vist que, centrant-se només en allò que és harmoniós i equilibrat, resulta molt senzill construir una visió parcial del món viu que graviti entorn d'una mare natura que és tota amor i bondat. Hi ha quelcom de cert en aquesta visió?

Al meu parer, no. Però tampoc no és certa la visió contrària d'una natura invariablement cruel i despietada. La natura

no pot encaixar-se dins d'aquesta mena d'esquemes. Amb això no vull dir que la mare natura sigui «una bruixa vella i dolenta», com va afirmar l'eminent evolucionista George C. Williams en un intent de combatre la sacralització del món natural. Tampoc no vull pas negar que siguin encertades les mesures polítiques que avui en dia es defensen en nom del biocentrisme. Simplement, sostinc que les bones causes necessiten bons arguments. Usar mitges veritats o directament mentides per defensar, per exemple, la necessitat d'incrementar la quantitat de llegums a les nostres dietes o la conveniència de la reducció en l'ús de combustibles fòssils, és, a la llarga, perjudicial per a la causa que es defensa. Penso, en definitiva, que cal una comprensió adequada de l'Univers per tal d'aprendre a viure-hi millor. L'anàlisi objectiva del món viu que ens rodeja mostra que la natura no és sempre harmonia, amor o bondat, de la mateixa manera que no és sempre conflicte, crueltat i competència. La natura no funciona així i és precisament l'estudi de les forces evolutives i, específicament, de la selecció natural, que ens permet comprendre millor aquest fet.

No hi ha res a la natura que ens permeti treure'n lliçons morals o ètiques. I, sobretot, no hi ha res en la natura humana que ens obligui a acceptar les coses com són o que ens condemni a la simple imitació dels fenòmens naturals. Parafrasejant en Thomas Henry Huxley, un dels primers i més apassionats defensors del darwinisme, hem d'entendre que el progrés ètic de les nostres societats no depèn d'imitar la natura, i molt menys de fugir-ne, sinó que es basa en el fet de comprendre-la i, quan calgui, abraçar-la o combatre-la. El joc que es juga al món natural depèn d'unes regles

que combinen, sense cap mena de propòsit, la competència sagnant amb l'equilibri i l'harmonia. Cal conèixer aquestes regles. Estudiant-les, ens podrem adonar que en molts casos on creiem trobar magnífics exemples de la saviesa i bondat naturals, s'amaguen velles guerres, conflictes enquistats que ni tan sols sospitem.

El tòpic és el pitjor enemic del pensament. L'objectiu dels capítols que segueixen és mostrar alguns exemples d'aquests conflictes ocults, d'aquestes tensions soterrades que ens passen desapercebudes, però que amaguen una complexitat admirable i generen una fascinació de tipus ben diferent de l'habitualment reflectit en els tòpics. Tot plegat, configura un món natural ben allunyat dels nostres més estimats mites biocentristes. Un món natural al qual, en la nostra innocència, haguéssim estat encantats de tornar.